

“KURBAN” ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. SEVDA ŞENER

Göngör Dilmen'in 1967 yılında yazdığı ve ilk kez Gülriz Sururi ve Engin Cezzar Topluluğu tarafından oynanan KURBAN, Türk tiyatrosunun önemli eserlerinden biridir. Yarın, tiyatromuzun gelişme çizgisini inceleyenler bu oyundan mutlaka bahsedecekler, bu oyunun yerini, tiyatromuza getirdiğini ve getiremediğini tartışıp, değerlendireceklerdir. Özellikle ulusal tiyatromuz sorunu ile ilgilenen sanat düşünürlerinin bu yolda atılmış ciddi bir adımın yerini belirlemek zorunda oldukları meydandadır. Çünkü KURBAN, ulusal malzeme ve bizim zevkimize yönelen sanat öğeleri ile işe başlayıp, evrensel doğruya ve asal estetik değerlere yönelmek gibi çetin bir çaba ürünüdür. Bu zor bir sentez işidir ve peşin yargılarla değil, usta ve yaratıcı sanatçıların üstün duyma ve biçimleme yeteneği ile başarılabilir. Ulusal Türk tiyatrosunun böyle bir yol izleyerek mi gelişmesi gerektiği, klâsik arılıktan ve yoğunluktan mı esinleneceği, şiiri ve şiirin türlü sanatlarını nasıl kullanacağı, biçimlemede hangi yolu tutacağı, ayrıca üzerinde durulmağa değer konulardır. KURBAN'da Güngör Dilmen çeşitli yollardan bir tanesini, fakat zor olanını seçmiştir.

KURBAN, üzerine ortak getirilen bir Anadolu kadının dramıdır. Kadının bu duruma karşı direnmesi ve çaresizlik içinde son kurtuluş olarak çocukları ile birlikte ölümü seçmesi, bu korkunç kararı uygulamakta gösterdiği yüreği peklik oyuna bir tragedya özelliği kazandırır. Erkeğini bir başka kadınla paylaşmak zorunda bırakılan Zehra, tüm toplumun da onayladığı bu durumu aklı, duyguları ve doğal iç güdüsü ile kabul etmemektedir. Çevresi ile çatışır ve yenilgiyi kabullenmektense çocuklarını da kurban verip bu kötü düzenden çekilmeği yeğ bulur. Oyun önemli bir kadın sorununu ele almakta ve bu sorunu gergin bir dramatik olay düzeni içinde, düşündürecek ve duygulandıracak biçimde inandırıcı kişilere yaşatmaktadır.

Olay Anadolu'nun Karacaören köyünde, Mahmut'un evinde geçer. Mahmut evli, iki çocuk sahibi, hali vakti yerinde bir köylüdür.

Karısı Zehra ile yoksul günlerinde, pek gençken evl nmiŐler, birlikte çalışıp çabalayarak bu günkü düzenlerini kurmuŐlardır. Sağlıklı ve sevimli çocukları aileye sevinç ve güven kaynağı olmaktadır. Fakat bir gün Zehra hasta düŐmüŐ, Murat da misafir gittiği başka bir köyden on beŐ yaŐındaki güzel Çerkez kızı Gülsüm'e tutulmuŐtur. Onu ikinci karısı olarak eve getirmek kararındadır. Gülsüm' n ağabeyi Mirza, Mahmut'un bu tutkusundan yararlanıp, Gülsüm için büyük bir başlık koparmağa çalışır. Zehra hasta yattığı i odadan önce kocasının çocukları ile mutluluk içinde oynamasını, sonra Mirza ile Gülsüm  zerine yapılan pazarlığı izler. Suskundur. Zehranın  zerine getirilecek kumaya karşı için için direnmesini ancak, çocukların severek b y t-t kleri koçun gelecek yeni geline kurban edilmesine karşı açıkça di-renmeleri yolu ile hissederiŐ. Mahmut oğluna, Hazreti İbrahim'in oğlunu Tanrıya kurban etmek üzere iken gökten indirilen kurbanlık koyunun hik yesini anlatır. Murat hik yeyi babası ile birlikte yansılar ama içinden gene de koçun kesilmesine razı değildir. Oysa oyunun sonunda koa karşılık kurban edilecek olan kendi ve küçük kız kardeşi Zeynep olacaktır.

Murat, ilk karısına duyduğu vicdan borcu ve bağlılığı, çocuklarına sevgisi ile güzel Gülsüm' n aŐkı arasında bocalar. Mirza'nın aŐrı istekleri kısa bir süre için onurunu kamçılar ve Gülsüm'den vaz geçip eski düzenini korumağa karar verir. Mahmut'un Mirza ile çatıŐmasını yattığı yerden izleyen Zehra, Mirza gittikten sonra yataktan kalkıp sandıktan çıkardığı gelinliğini giyer, süslenir. Mahmut'a eski günlerini hatırlatarak bu "yararsız" aŐkı yenmesinde yardımcı olmağa çalışır. Bir an eski mutlu günler geri gelir sanki. İlk evliliklerini, çocuklarının doğuşunu, taŐlı toprakla savaŐlarını ansırlar. Fakat bu kısa bir andır. Mahmut Zehra'ya yaklaŐmak istedikçe Gülsüm'e olan tutkusunu daha bir yeğinlikle duyar. AŐkı büsbütün alevlenir ve tüm parasını ve malını Mirza'nın ayaklarına serip Gülsüm'  getirmek üzere çıkıp gider. Oyunun birinci bölümünün sonudur bu.

İkinci bölümde tüm umutları yıkılan Zehra'nın g rd ğu korkulu bir d Ő yer alır: Zehra düşünde komşu kadınların Gülsüm'  gizlice öldürdüklerini görür. Fakat Gülsüm' n  l s  Murat'ın kollarında yeniden hayat bulur. Onunla seviŐir; Zehra'nın evine de, çocuklarına da sahip çıkar. Zehra düşünde yenilgisini yaşar; bir kenara itilmiŐliėinin, eskimiŐliėinin bilincine varır. Uyandığında başka bir Zehra olacaktır artık. Toplumun t resi, yasası ne olursa olsun, boyun eğmeyecek, erkeğini başka bir kadınla paylaŐmaėa razı olmayacaktır.

Oyunun üçüncü bölümünde Zehra'nın direnişini ve ölüm kararını uygulayışını görürüz. Köy kadınları Zehra'nın garip halinden olağanüstü bir şeyler olacağını sezinlemişlerdir. Merak ve heyecanla beklerler: Zehra çocuklarına kurbanlık koçu azat ettirir, sonra onlara güzel bir masal söyleyerek uyutur. Son yolculuğa bir hazırlıktır bu. Gelin alayı tepenin başında görünür. On beşinde ve güzel Gülsüm ata binmiştir. Bir yanında ağabeyi Mirza, öteki yanında Mahmut bulunmaktadır. Fakat alay kapıya geldiğinde umulmadık bir durumla karşılaşılır. Geline kurban edilecek koç ortalarda yoktur ve evin kapısı sıkı sıkıya kapalıdır. Zehra pencereden seslenerek kapıyı açmıyacağını ve gelenlerin geri dönmelerini söyler. Gelin alayı çekilip gitmelidir yoksa Mahmut bir daha çocuklarını göremeyecektir. Zehra'nın tehdidi ve halindeki gariplik herkesi şaşırır. Mirza'nın öfkesi, Muhtarın dil dökmesi işe yaramaz. Murat, Zehra'nın korkunç bir şeyler yapmasından endişelidir fakat Mirza bunu bir onur meselesi yapmıştır. Kapı zorla kırılıp açıldığında çocukların ve Zehra'nın ölüsü ile karşılaşılır.

Oyunun özetinden de anlaşılacağı gibi olay dizisi dört ana kişi çevresinde örülmüş, özellikle sonucu etkileyen kahraman ise üzerine kuma getirilen Zehra olmuştur. Bütün kişiler Anadolu'nun tipik insanların temsil etmekle beraber, Zehra, Murat ve Mirza ayrıntıları ile belirtilmiş, özellikle Zehra tipik olmayan yanları da vurgulanmış karakterlerdir.

Zehra öncelikle orta yaşlı, evli bir kadının ortak özelliklerini taşır: İyi bir anadır. Çocuklarını tüm tehlikelere karşı korumak, kem gözlerden esirgemek ister. Anaçtır, şevkatlidir, dikkatlidir. Kocasına iyi bir eş olmuştur. Evini temiz ve düzenli tutmağa çalışır. Ev içindeki sorumluluklarını da, egemenliğini de iyi bilir. Kadınsı bir dayanıklılığı vardır. Durgun, gösterişsiz bir sağlamlıktır bu. Ancak sırası gelince gösterecektir gücünü. Erkeğini, yavrularını, ocağını tekeli altında tutmak, kendi kanatları altında mutlu ve güvenli kılmak ister. Zehra bu tipik, kadınsı özelliklerinin yanı sıra Anadolu kadını olmanın niteliklerini de taşır. Suskun ve eziktir. Geleneksel ataerkil aile düzenininin mahkûm ettiği kadının ezikliğidir bu. Anadolu'da erkeğin tüm aşırılığını koruyan, fakat kadına eşit haklar tanımayan töre, kadını ezmiş, mizacına göre bazen buruk ve kinci, bazen geveze ve vurdumduymaz, bazen yilgin ve bezgin, bazen de çaresiz ve mutsuz kılmıştır. İşte Zehra bu sonuncu gruba girer. Zehranın trajik bir karakter oluşu ise şöyle açıklanabilir: O dış suskunluğu ve durgunluğu altında patlamağa hazır bir volkan kadar güçlü ve korkunç-

tur. İçinde bulunduğu durum ne kadar zorunlu olursa olsun, beğenmediği, yanlış bulduğu ile uzlaşmaz. Tavizler vererek elde edilecek küçük mutluluklarda gözü yoktur. Salt doğru, salt güzel olanı arar. Mutluluğu katkısız olmalıdır. Uzlaşmağa yanaşmaması oyun ilerledikçe bir tutku halini alır. Tutkusu uğrunda can veren olduğu kadar taşlaştırandır da. Kocasına olan sevgisinin meyvesi olan yavrularını bu sevgi karşılık görmeyince kendi eli ile yok edebilir. O, ancak temiz ve doğru olan bir dünyada yaşayabilir. Böyle olmayan bir dünyada yaşamaktan ve çocuklarını büyütmeğe onları da alıp ölüm yoluna çıkmağı yeğ bulur. Zehra'nın bu aşırılığı hem hayranlığımızı uyandırır, hem korkutur bizi.

Yazar Zehra'yı sadece davranışları, sözleri ile canlandırmakla yetinmemiş, öteki kişiler ağzından kullandığı benzetmeler ve sembollerle onun kişiliğini renkli ve belirgin kılmıştır: Bu azaplı kadını temsil eden renk kıızıdır. Tüm sevinçleri taşlaştıran "kızıl lânettir" odasından taşan. Köy işi gelinliği "açık kırmızı" idi, zifaf odasına mutluluklar getiren. Oysa şimdi öldükten sonra ateşin kızılığı içinde aynı odaya acısını sindirecektir:

Kara ocak bekle beni,
sana konuk geleceğim.
kırmızı alev olup
Mahmud'u seyredeceğim.

Zehirdir, zakkumdur Zehra:

Gülsüm, Gülsüm,
güllen, sünbüllen gelir,
Zehra Zehra, zehir
sende zakkumlar çiçeklenir.

Gülsüm'ün kardeşi Mirza Zehra'yı görünce düşünde gördüğü yılanı ansır:

Geçende mor bir yılan çıktı karşıma
şöyle bir yekindi topraktan, bana baktı baktı...
Gözlerinden içime kara bir ışık aktı.
Bir türlü unutamıyorum,
Şimdi odaya girince de öyle oldu.

Kadınlar Zehra'ya öğüt verirlerken bu düğünü Mahmut'a "zehir" etmesini söylerler. Yazar Zehra'yı "mağara gibi loş bir iç oda" da oturt-

muş birinci bölümde. Mağara sembolü daha ilk baştan seyirciye Zehra'nın karanlık, derin ve esrarlı karakterini sezdirir.

Oyunda Zehra'nın rakibesi olan Gülsüm, kişilik olarak da Zehra'ya karşıt çizilmiştir. Zehra'nın orta yaşlılığına ve ana oluşuna karşın, Gülsüm genç, taze ve bakiredir. Gücü Zehra'nınki gibi dargun ve pekişik değildir. Muradın karşısında eteğini savurup gezinirken, düğününde oynar, ata binerken Zehra'nın düşünde evi silip süpürürken hep kıvrak ve dinamik bir gücü olduğunu belirtir. Canlı, diri, hareketli ve beceriklidir Gülsüm, Zehra'nın hastalığına, durgunluğuna karşın. Zehra zakkumsa Gülsüm gül ve sümbüldür. Zehra kızılrsa Gülsüm penbedir, Zehra karanlıksa Gülsüm ışıktır. “Bir dağ yeli gibi” girmiştir Mahmut'un gönlüne.

Yazar sahne üzerinde çok az görünen Gülsüm'ü hep soyut kelimelerle canlandırır. Bu soyut, uçucu, kaçıcı, kıvrak anlamlı tanımlamalarla Gülsüm yaşayan bir kişiden çok bir masal kişisini andırır.

II Kadın

Gözleri menekşe

III Kadın

Lepiska saçları

I. Kadın

Beli zambak demeti

Halime

Güzelin çerkezi

Gülsümün Çerkes oluşu Karacaören için yabancılığını vurgular. Gelin alayı ile birlikte at üzerinde gelen Gülsüm belki de güzel yüzü, esrarlı çekiciliği altında taş yürekli bir masal prensesidir:

I. Kadın

Atın üzengileri gümüş.

II. Kadın

Dizginleri sırma.

III. Kadın

Eğeri elmas.

Halime

Gülsüm ata binince öyle olmuş.

I. Kadın

Gelinin saçları amber.

II. Kadın

Gözleri zümrüt

III. Kadın

Yüreği taş.

Kadınlar

Yüreği taşmış.

Halime

Gelin ata binince öyle olmuş.

I. Kadın

Başı üstünde şahinler çevrirmiş.

III. Kadın

Bir elinde dizginleri tutmuş

bir elinde Zehra'nın yüreğini,

işkence edermiş.

Bu benzetmeler Gülsüm'ü yaşayan bir insandan çok bir resim, bir hayal olarak gösteriyor. Zehra da onu ay ışığına benzetiyordu. Donuk, masalsı ay ışığına; bir de büyücüye. Gülsüm Mahmut'un gönlünü çelen esrarlı, güzel bir büyücüdür sanki.

Öte yandan Gülsüm'ün gerçekçi portresini de vermiş yazar. Bu gerçekçi çizgilerle Gülsüm «ağasının buyruğundan», «kocasının buyruğuna» geçecek bir toy, bir ürkek kızcağızdır. Çocukluktan yeni çıkmış, genç kızlığın çekingenliği içinde temiz, arı fakat güçsüz ve iradesizdir. Mahmut'u sevip sevmediğini bile iyice bilmez. Kaderini ağabeyinin eline bırakmış çaresiz bir Anadolu kızıdır. Evli, iki çocuklu, orta yaşlı bir adamın ikinci karısı olmağa razı edilmiştir. Mutluluğu para karşılığı satılığa çıkarılan bahtsız Anadolu kızlarını temsil eder.

Mahmut varlığını emeği ile elde etmiş çalışkan bir Türk köylüsüdür. Ölmüş atını bile vergi listesine yazıp, vergisini ödeyecek kadar namusludur. Bir yanda çocuklarına duyduğu sevgi ile karısına karşı duyduğu vicdan borcu, öte yandan Gülsüme olan tutkusu arasında bocalar. Törenin erkeğe verdiği hakka dayanarak evine yeni bir kadın getirmekte sakınca görmez ama çocuklarının ve ilk karısının haklarını

çığnetmek de istemez. Özellikle çocuklarının üvey ana elinde hırpalanacağından endişe duyar. Murat’ı oyun boyunca huzursuz ve kararsız bir kişi olarak görürüz. Gülsüme karşı tutkusu ile içten içe savaşır fakat yenik düşer. Arzulu, erkek yanı düşünceli baba ve koca yanından baskın çıkar. Bununla beraber kendisine dininin ve töresinin tanıdığı hakkın da, iki çocuğunun anası Zehra’nın hakkının da bilincindedir. Davranışlarındaki tutukluk her iki doğruya da hak tanımamasından ileri gelir. Mirza’nın da teşviki ile tutkusuna yenik düştüğü zaman kendisinin ve çocuklarının felâketini hazırlamış olur. Bu felâketi sezindiği zaman ise iş işten geçmiştir. Oyunun başında mutlu, hayattaki başarısı ile güvenli, güzel evlâtları ile mağrur ve iyimser Mahmut, oyunun sonunda tüm varlığını yitirmiş, “yüreği kapkara katılmış” tır.

*Çocuklarımın yokluğunca ağır
bu armağanı hangi yürek kaldırır.*

Mahmut’un imajı onun felâketini getiren tutkusunu bir hastalık olarak betimler: “ısıрмаğa sevdiklerini arıyan kudurmuş” kişi, “nöbet” tutmuş hasta, ateşli kişidir Mahmut. Rakı sofrasındaki esrikliği aşkının esrikliğini hatırlatır.

Mirza, tıpkı Gülsüm’ün Zehra’ya karşı olması gibi, Mahmut’a karşı olarak çizilmiş kişidir. Mahmut’un tersine çalışıp, alın teri ile dünyalık edinmektense, kız kardeşini en yüksek fiata satıp rahat etmeğe bakar. Ekonomik zorunlulukların şekillendirdiği kurnaz ve becerikli Anadolu erkeğini temsil eder. Mahmut’un aksine çıkarını düzenle elde etmeğe bakar. Mahmut’un tutkusunu alevlendirmek için kız kardeşini övmesi, onun güzelliğinden, gençliğinden ve hele el değmemişliğinden ve cinsel çekiciliğinden bahsetmesi Anadolu töresine aykırıdır ve Mirza’nın çıkarını ahlâk değerlerinden de fazla gözettiğini gösterir. Çıkarı tehlikeye düşünce hoyratlaşır. Mahmut’un açık kalpliliğine karşın sinsisi, Mahmut’un duygululuğuna karşın hesapçı, Mahmut’un çalışkanlığına karşın hazır yiyicidir. Öte yandan Mahmut’tan daha akıllı ve kurnazdır.

Oyunun bu asal dört kişinin yanında Mahmut’la Zehra’nın çocukları Murat ile Zeynep de önemli bir yer tutarlar. Babalarının güvenci, analarının sevgisi olan bu çocuklar ilk bölümde yaşama sevincini, son bölümde ise ölüm acısını getirirler. Seyirci onların varlığında evlât sevgisinin mutluluğunu ve onları yitirmenin korkunç azabını yaşar. Çocuklar doğanın tüm iyilikleri ve güzellikleri ile be-

zenmiş, masum, lekesiz varlıklardır ve bu, sevgileri yalan, mutlulukları geçici, kirli dünyada yeşerip boy atamazlar. Ancak daha arı ve katkısız bir aleme gönderilmek üzere kurban edilebilirler ve Zehra kurban eder onları katkısız mutluluk inancı, ya da isterseniz deliliği diyelim, uğruna:

Murat

Anlat ana, koçu anlat.

Zehra

Tüyleri tüm altın kesilmiş.

(kalın sesle koçu yansılıyarak)

Murat, Zeynep, Murat, Zeynep

sizi götürmeğe geldim

tanrı babanın bayramına

hazır mısınız?

Murat (o da kalın sesle)

Hazırım.

Zehra

Zeynep de hazır mı?

Murat

Hazır.

Zeynep

Öyleyse binin sırtıma,

lüle boynuzlarıma iyi tutunun ama,

Zeynep de iyi tutunsun söyle

kıvrık altın tüyerime. Hoop

ayağımız kesildi yerden, uçuyoruz.

Korkma yok. Sağlam durun.

Yükseliyoruz göğe, oy oy oy, güle oynaya

iri yıldızlara tos vura vura,

vay vay salkım saçak ateşler

dökülüyor aşağı, bunlar yıldız parçaları.

Böyle şenlik nerde görülmüştür?

Uçuyoruz, uçuyoruz oy oy oy oy,

sizi seyrediyor aşağıda bütün çocuklar

'Şu Murat'la Zeyneb'in kıvancına bak' diyorlar

'altın tüylü koça nasıl da binmişler'.

Ağıyoruz, ağıyoruz göğe, oy oy, oy oy.
 İri yıldızlara tos vura vura.
 Düşme yok, oy, oy, oy,
 melekler panayırına yolculuk.
 (değişik sesle)

Bu dünyanın mutluluğunu baban çaldı bizden
 ve öbür kadın.

Oyundaki kadınlar topluluğu ve Halime Antik oyunlardaki koro ile koro başını hatırlatmaktadır. Onlar hem köyün orta yaşlı, akli başında komşu kadınlarıdır, hem de Zehra'nın çevresini sarıp daraldıkça azabını arttıran çemberin bir yanını teşkil ederler. Geleneğin, törenin baskısı bu kadınların kişiliğinde somutlaşıyor. Bir yandan Zehra'nın acısına tanık olur, ona hak verirlerken, öte yandan Gülsüm'ün gelişini olağan olarak, hatta gizli bir sevinç ve hayranlıkla karşıyorlar. Zehra bu kadınların yüzyıllar boyu çektiği çileyi, Gülsüm ise kadınlığın geçici fakat parlak zaferini temsil ediyor onlar için. Bu yüzden gönüllerinde ikisine de eş yer veriyor, birinde mutsuzluklarını, ötekinde mutluluklarını yaşıyorlar. Sırasında köyün gerçek kadınları gibi, sırasında hayatın genel sesi gibi konuşuyorlar.

Oyunun öteki kişileri Muhtar ve Köylüler toplumsal ortamı temsil etmektedirler. Ancak oyunun sonunda Zehra'yı kapıyı açmağa zorlar ve kapıyı kırarlarken aksiyona girerler.

Şimdi olayların ve kişilerin ışığında duruma bir göz atarsak şunları görürüz: Şeriatın tanıdığı hakka göre Anadolu'da erkek birden fazla kadınla evlenebilmektedir. Oysa kocasını başka bir kadınla paylaşmak, kadının doğal eğilimine aykırıdır. Üzerine kuma getirilen kadının durumu acıklıdır ve hele kadın bu durumla, sonunda yenik düşeceğini bile bile, savaşılabiliyorsa trajik olur. Zehra kadını alçaltan ve mutsuz kılan bu töreye karşı isyan ederken, üzerine ortak getirilen tüm kadınların içlerinden geçirdiklerini yüksek sesle söylemiş olur:

Halime

Önceleri zor gelir, ama alışsın.

Kadınlar

Alışmayı usuna koyunca bir kez.

Zehra

Bunun alışması olur mu? Ben-

I. Kadın

üstüne kuma gelen ne ilk, ne son kadınsın sen.

III. Kadın

Yasası böyle kurulmuş erkeklerce

Kadınlar

Erkeklerce.

Zehra

Başka bir yasa

Benim yüreğimde, onu izleyeceğim.

II. Kadın

Binlerce Karacaörende

binlerle kadının yazgısı bu,

sen mi değiştireceksin?

Zehra

Nice çoğaltasız örneği boş.

Bana aykırı. Binler bin, ben birim,

Aşımı, ocağımı paylaşırım herkesle,

paylaşmam erkeğimi.

Bu, töre ile doğanın çatışmasıdır ve sadece şeriat yasasından değil, ataerkil aile düzeninde yaşayan tüm toplumların erkeği kadına egemen kılan töre kurallarından doğar. Sorun, Anadolu kadının özel sorunu olduğu kadar ataerkil düzende yaşayan tüm Batı ve Doğu toplumlarının da sorunudur. Bizde Muhtar, "Erkeğin gücü nice kadına yeterse onca kadın helâldir" diyor Zehra'ya. Başka toplumlarda belki böylesine "helâl" değildir ama gizli bir imtiyazdır erkeklere verilen; ve yarı gizli, yarı açık olarak bu imtiyazdan yararlanır erkekler. Yazarın oyunda bir toplum sorunu olarak ele aldığı bu durumu biraz daha genelleştirecek doğanın içinde var olan bir çelişme olarak ele alabilir miyiz acaba? Asıl çatışma kadının ve erkeğin biyolojik yapılarında bulunan karşıtlıktan mı ileri gelmektedir? Kadın, yuvasını korumak, yavrularını sağlıklı ve güvenli olarak yetiştirebilmek için tek erkeğe bağlı kalırken, erkek, türünü çoğaltmak için çok kadınla ilişki kurmak mı istemektedir? Kısaca kadının ve erkeğin ezeli mücadelesi törenin doğaya aykırılığından mı, yoksa doğanın kendi içindeki bir uyumsuzluktan mı ileri gelmektedir?

Aslında bir Anadolu dramı olan KURBAN'ı incelerken bizi daha genel bir insanlık dramını aramağa iten sebep, Güngör Dilmen'in somut gerçeklerle yetinmeyip, soyutlamalara girişmiş olmasıdır. Anadolu evinin, Anadolu insanların gerçekleri verilirken ayrıntıya inilmemiş olması, asal gerçeklerin de bazen doğrudan doğruya, bazen de soyut benzetmeler ve sembollerle iletilmesi, vede oyunun tümünün şiirli dili, insanı ister istemez özel gerçeklerden hareketle genel gerçekleri düşünmeğe götürmektedir. Bahtsız Anadolu kadını Zehra bir yerde tüm kadınlık ve giderek tüm dişi cinstir.

Oyunun başarısı da, başarısızlığı da bu, genel ile özel, soyut ile somut, trajik ile dramatik, sembolik ile gerçekçi, hayalle gerçek arasında gidiş gelişten ve hepsini bir arada vermek istemesinden ileri gelir. Bu gidiş gelişler oyunun tutarlılığından, inandırıcılığından ve sıcaklığından bir şeyler kaybettirmekte, öte yandan oyuna görüş açısı genişliği, düşünce olanağı, çeşitlilik ve zenginlik kazandırmaktadır. Oyunun yapısını da inceledikten sonra bu konuya bir kez daha dönmemiz gerekecek.

Oyunda ele alınan yan temalardan biri genç kızların para karşılığı satılması veya ağasının, ya kocasının buyruğu altında yaşamak zorunda oluşlarıdır. Evliliklerde mutluluk ve uyuşma değil, çıkar gözetilir.

Ayrıca erkekte şehvet ve görev duygularının çatışması, kadında yaşlılık kompleksi de ruhsal temalar olarak işlenmiştir. Üzerine ortak getirilecek olan Zehra büyük kıskançlığının yanı sıra yaşlanmağa yüz tutmuş olmanın acısını duyar:

Zehra

.....
Birden ihtiyarlığımı özledim.
ihtiyarlık kuytu gölgeler olmalı.

.....
Şimdi öyle bir ot, kök olsa
beni bu yaşımdan kurtarsa.
Ne zor eşiklerde durmak.

KURBAN'ın biçimine gelince: Oyun klâsik biçimde serim, düğüm ve çözüm olarak düzenlenmiş olup, olaylar birbirini sebep-sonuç bağı ile izler. Oyunun birinci bölümünde geçmiş olayların ve şimdiki çetin durumun serimi yapıldığı gibi oyundaki kişiler de tanıtılır. Serim başlı başına bir bölüm teşkil etmez ve olayların gelişimi

arasında serpiştirilerek yapılır. Böylece duruma ve kişilere dair öğrendiğimiz her bilgi olayın gelişim çizgisine de ışık tutmuş olur. Olayların gelişimi içinde düğümler ve çatışmalar yer alır. Çatışmaların çıktığı, heyecanın, gerilimin arttığı anlar kriz anlarıdır. Her düğüm ve çatışma yeni bir krize, krizlerden sonraki heçici gevşemeler ise yeni düğüm ve çatışmalara yol açarlar. Kişilerin iç çatışmaları ve krizleri dış aksiyona paralel olarak gelişir.

Oyunda iki asal motif vardır: Bunlardan biri Zehra, kocası ve çocukları motifi, diğeri ise Gülsüm, Mahmut ve Mirza motifidir. Bu iki motif yer değiştire değiştire gelişirler. Birinci bölüm sonunda Gülsüm motifi doruğa, sonuncu bölümde ise Zehra motifi doruğa erişir. Birinci bölüm Gülsüm'ün, son bölüm ise Zehra'nın zaferi ile son bulmuştur. Her iki zafer aynı zamanda heyecanın yoğunlaştığı felâket anları olduğu için krizleri teşkil ederler. Olayların dönüm noktası kesinlikle belirtilmemiş yalnız üçüncü bölümün başında Zehra'nın kafasında korkunç tasarılar olduğu sezdirilmiştir. Bu sezginin ışığı altında ilgisi yoğunlaşan seyircinin gerilimi de artar. Dışarda kapı zorlanırken Zehra'nın kurbanın kesileceği bıçağı raftan alıp iç odaya geçmesi ile heyecan doruğuna erişir. Kapı kırıldıktan sonra karşılaşılan durumun sergilenmesi ile bu heyecan bir kez daha pekiştirilmiş olur.

İç ve dış aksiyonu sırası ile izlersek şunları görürüz:

I. BÖLÜM:

A motifi. Serim	Mahmut'un çocuklarına sevgisi. Çocukların koça sevgisi.
B Motifi. Serim	Eve yeni bir gelin gelecek. Koç geline kurban edilecek.
A. Motifi. Düğüm:	Çocuklar koç'un kesilmesini istemezler.
B. Motifi. Düğüm:	Çocuklar yeni gelini istemezler.
A. Motifi. Çatışma:	Mahmut ile çocuklar. (Koç'un kesilmesi konusunda)
B. Motifi. Çatışma:	Mirza ile çocuklar. (Yeni gelin konusunda)
A. Motifi. Düğüm	Mahmut'un kararsızlığı: Çocukları ile Gülsüme tutkusu arasında.
B. Motifi. Düğüm	Mahmut'un şüphesi: Acaba Gülsüm de onu seviyor mu?

- A. Motifi. Serim Mahmut'un Zehraya güveni ve saygısı.
- B. Motifi. Serim Mirza'nın Mahmut'tan para koparma niyeti.
- B. Motifi. Düğüm Mirza'nın ağırdan alması Mahmut'un kızı kaybetme korkusu.
- A. ve B. Motifi. Çatışma Zehra ile Mirza arasında. Zehra kim-
senin çocuklarına el süremeyeceğini söyler.
- A. ve B. Motifi. Düğüm Geçim zor olacak bu evde.
- B Motifi. Düğüm Mahmut başlık olarak ne verecek?
- Çatışma Mahmut ile Mirza arasındaki pazarlık.
- İç çatışma Mahmut'un Gülsüm'e tutkusu ile
karısının ve çocuklarının hakkını çiğ-
netmemesi arasında.
- Kriz Mahmut'un Gülsüm'e büyük tutkusu.
- Düğüm Kız da onu seviyor mu?
- Çatışma Yeniden pazarlık.
- Çözüm Mahmut daha fazla vermemekte di-
renir ve Gülsüm'den cayar.
- A. Motifi. Düğüm Zehra şimdi ne yapsın?
- İç düğüm Zehra için umut ve umutsuzluk.
- Gelişme Kadınların Mahmut'u uyarması.
- Gelişme Mahmut'un Zehra'ya ilgisi.
- Serim Mahmut'la Zehra'nın eski mutluluk-
ları. Bu duruma nasıl birlikte çalışarak
geldikleri ve çocukları.
- Düğüm Karı koca arasında giderilemeyen so-
ğukluk.
- B. Motifi. Düğüm Mahmut'un Gülsüm'e karşı tutkusu-
nun yeniden uyanması.
- A ve B Motifi. Çatışma Mahmut ile Zehra: Mahmut'un
tutkusunu bastırmakta çektiği zorluk.
- B. Motifi. Çözüm Mahmut'un varını yoğunu Gülsüm'ün
ağabeyine verme kararı.

- Kriz Mahmut Gülsüm'ü eve getirmek üzere gider. Koç kesilecek, ev yeni gelini karşılamaya hazır olacaktır.
Birinci Bölümün Sonu.
- III. BÖLÜM:
- A. Motifi. Serim Mirza ile Mahmut anlaşmışlar. Mahmut tüm malını ve parasını Mirza'ya vermiş kabul etmiş Gelin bugün gelecektir.
- Çatışma Kadınlar ile Zehra arasında. Zehra bu duruma boyun eğmeyecektir.
- Düğüm Zehra ne yapacak? Gelintaşı hikayesi.
- Çözüm Çocuklar koçu azat etmişler. Koç kesilmeyecek. Kimse azatlı koçu yakalayıp kurban edemeyecek.
- Çözüm ve düğüm: Çocuklarla Zehra da başka bir dünyada mutluluğu arayacaklar.
- B. Motifi: Gelişme Gelin alayı görünür.
- Düğüm Koç yok ortalıkta. Kurbandsız kaldı gelin.
- Çatışma Mahmut tedbir alması gerekirdi.
- A. ve B. Motifi. Düğüm Evin kapısı kapalıdır.
- Çözüm-Düğüm Zehra evdedir fakat kapıyı açmayacaktır.
- Çatışma Mahmut Zehrayı kapıyı açmaya zorlar.
- Çatışma Mirza Zehrayı tehdit eder.
- Çatışma Muhtar Zehra'yı ikna etmeye çalışır.
- Düğüm Zehra çocuklarını kurban edeceğinden bahseder.
- Çatışma Mahmut ile Mirza arasında
- Çözüm Gülsüm evine dönerse Zehra kararından vaz geçecektir.
- Kriz Mirza da Zehra da dediklerinde direnirler.

Gevşeme	Zehra yumuşar gibidir.
Düğüm	Zehra Gülsüm'den oynamasını ister. O zaman açacaktır kapıyı.
Çatışma	Mirza Gülsüm'ü oynatmaz.
Çözüm	Çevredekilerin karışması ile Gülsüm dans eder.
Düğüm	Zehra kapıyı açma kararından vaz geçer.
Çatışma	Mirza ile Zehra arasında.
Kriz	Zehra'nın bilincini yitirir gibi olması. onu tanıyanların korkusu.
Düğüm	Çerkez köyünden gelenlerin geri dönmekte direnmeleri.
Çatışma	Kapıya yüklenirler.
Kriz	Zehra bilincini yitirmektedir. Raftan bıçağı alır.
Çatışma	Mahmut zorla içeri girilmesine engel olmak ister. Kokmaktadır.
Düğüm	Acaba Zehra dediğini yapacak mıdır?
Gelişim	Kapı kırılır, içeri girilir.
Çözüm	İçerde Zehra'nın çocuklarını öldürdükten sonra intihar ettiği görülür.
Doruk	Mahmut ve tüm gelin alayı taş kesilmişlerdir.
	Oyunun Sonu.

Bu iki bölüm arasında Zehra'nın rüyası yer almaktadır. Bu ara bölümde Zehra önce köy kadınlarının Gülsüm'ü öldürdüklerini ve ölüsünü eve getirdiklerini görür rüyasında. Fakat Gülsüm Mahmut'un kollarında canlanır, gençliği, güzelliği, gücü, kıvraklığı ile tüm eve hakim olur. Çocuklarının sevgisini bile çalar ondan. Sonunda Zehra'yı, hasta olduğunu bahane ederek, şehirdeki akrabalarının evine gönderirler.

Zehra'yı üçüncü bölümdeki korkunç kararını almağa götüren rüyasında geçirdiği, gerçeğe pek benzeyen bu tecrübedir. Biçim olarak oyunun ilk ve son bölümlerindeki gerçekçi sunuluştan tamamen farklı olarak bir masal, bir hayal atmosferi içinde gösterilmektedir. Oyunun iç gerilimini arttırmakta ve Zehra'nın ruhsal yapısını aydınlatmakta yararlı olmakla beraber oyunun tümünün klasik ve gerçekçi biçimine uymamakta, öteki iki bölüm arasında farklı bir eklenti gibi durmaktadır. Yazar Zehra'nın iç gelişimini, korku ve endişelerini oyunun yapı bütünlüğünü bozmayacak bir biçimde de seyirciye iletebilirdi.

Yazar olayların taşıdığı anlamı zaman zaman kişilerine söylediği küçük masallarla iletme, istemiştir. Bu masallar halk kültüründe yaşayan çoğu dinsel veya sihirle ilgili kaynaklardan gelme sembolik ya da benzetmeli hikâyeciklerdir. Sembolik anlamdan durumun niteliğini kişilerin içlerinden geçenleri, davranışların ardında yatan gizli gerçekleri açıklamakta yararlanılmıştır. Örneğin, Mahmut'un, oğlu Murat'a anlattığı, Hazreti İbrahim'in oğlunu tanrıya kurban etme hikâyesi: Oyunun en başında anlatılıp, oynanan bu hikâye oyunun sonunda Murat ile Zeynep'in kurban edileceklerini önceden sezdirir. Mirza'nın anlattığı Körşehzadegiller hikâyesindeki, on beşindeki güzel kızın cinsel çekiciliği ile şehzadenin kör gözlerini açması, Mahmut'un Gülsüm'e kör edici tutkusunu ansır. Zehranın çocuklarına anlattığı altın tüylü koçun sırtında hep birlikte tanrı babanın bayramına gitme masalı, çocukların ölüm yolculuğunun ön habercisi olur. Köy kadınlarının anlattığı yamaçtaki gelin taşının hikâyesi ise Zehra'nın son sözünü söyleyeceği oyunun hikâyesinin bir benzeridir. Her hikâye kendinden sonra gelecek heyecanlı durumun hazırlığını yapar, seyirciyi yeni duygu ve düşüncelere hazırlar. Olağanüstü davranışların tepeden inme şaşırtmasından korur seyirciyi. Önceden sezdirip, alıştıra alıştıra, seyircinin vurucu durumdan en çok etkilenmesini sağlar. Masal unsuru seyircinin gerçekleri gözleme ve onları değerlendirme gücü yanında, hayal gücünü de geliştirir; gözlediği gerçeklere yeni bir boyut kazanmış olarak, derinliğine bakmasını, hayalini de işleterek derin duyup, derin düşünmesini mümkün kılar.

Oyunun dili baştan sona şiirlidir. Yazar kelimelerini titizlikle seçmiştir. Gelişigüzel söylenmiş bir cümleye rastlanılamaz. Şiir, türlü ayrıntılarından ayıklanmış, çok ekonomik fakat lirik ve dramatik gücü olan bir şiirdir. Fakat her kişinin kişiliğine göre fark-

lılık göstermez. Tüm kişiler aynı deyişi paylaşırlar. Dilin böylesine yoğun bir şiir dili olması yüzünden konu ve oyunun tümü de doğal görünümünden uzaklaşmakta, genel ve soyut bir anlam kazanmaktadır. Dekorda ve giysilerde gözetilen sadelik ve elden geldiğince anonimlik, dilde doruğuna ulaşmıştır. Seyirciyi özel bir Anadolu gerçeğini düşündürmekten çok genel yargılara götüren de budur. Dil belli bir gerçeğin ifadesi olmaktan öte, kendi başına bir gerçeklik, bir sanat gerçekliği kazanmıştır ve kendi başına şiir zevkini tattırır. Bu dil zevkinin oyunun verdiği zevke yardımcı olup olmadığını ayrıca tartışmak gerekir.

Yazar dekorun elden geldiğince yalın olmasını istemiştir. Bununla beraber Zehra'nın, Mahmut'un kullandığı eşyada gerçekçi ayrıntıya da yer verilmiştir. Evin iç içe iki odasından içerlek ve loş olanı Zehra'nın kapamık, mutsuz dünyasını belirtir. Pencereleri dışarı açık ön oda ise gönlüne el kızına kaptıran Mahmut'a uygun düşer. Evin önündeki avlu köydür, toplumdur, dış dünyadır oyunda. Evin sağından kıvrılarak bir tümseği aşan yol ise yabandan, uzaktan gelecek olanları ansır. Dışarıda çayırı, yeşili, hayat soluğu ile Doğa, içerde ise sadece kaba taslak şekiller olarak belirlenmiş, renksiz, ölü eşya. Yere serili döşek hem Zehra'nın hastalığını, hem de Mahmut'un Gülüms'le zifaf gecesini düşündürür.

Bildiğimiz gibi KURBAN'ın konusu Antik Çağın ünlü Medea temasına çok benzer. Euripides'in MEDEA isimli oyununda ele aldığı bu tema şöyledir: İason' ile evlenebilmek için uzaklardaki yurdunu bırakıp kaçmış, bu uğurda babasını aldatmış, ağabeyini öldürmüş olan Kolchis prensesi Medea, kocasının Korintos Kralı Kreon'un kızı ile evleneceğini öğrenir. Öç almağa karar verir. Medea barbar bir ülkeden gelmekte, soyu Tanrılara dayanmaktadır. Büyü gücü vardır. Bu güçten korkan Kreon, Medea'nın şehri terketmesini ister, fakat Medea'nın isteği üzerine bir gün daha kalmasına izin verir. Medea kısrılıktan yakınan ve yardımını isteyen Kral Aegeus ile konuştuktan sonra bir erkekten alınacak en acı verici öcün onun evlatlarından yoksun kılmak olduğunu anlamıştır. Korkunç kararını uygular: Önce büyü ile Kreon'u ve kızını öldürür, sonra da çocuklarını bıçaklar. Çocuklarının ölümlerini de alıp Tanrılarının gönderdikleri uçan araba ile, onu korumağa söz vermiş olan Kral Aegeus'un ülkesine yol alır. Medea kökünden koparılmış, sonra da ihanete uğramıştır. İason'a karşı duyduğu büyük aşk, aynı yoğunluktaki nefrete dönüşmüştür. Sevgisinde de, öfkesinde de herkese benzemeyen insandır Medea. Davranışlarının korkunçluğuna rağmen tutkularındaki bu yoğunluk

ve kararlarını uygulamakta gösterdiği güçlülük Medea'yı bir tragedya kahramanı yapmıştır. Medea korku ve merhamet değil, korku ve nefret uyandıran fakat üstün iradesi ile seyircinin şaşkınlıkla karışık hayranlığını da çeken bir kahramandır. İlkel tutkuları, tanrılar soyundan gelişi, büyük ıstırapı saygı uyandırır. Medea'nın sonunda ceza görmeyip İason'un yenikliği karşısında muzaffer, çekilip gitmesi seyircinin adalet duygusunu incitmez, çünkü yaptığı işin bilincinde olduğu ve bu yüzden azap çektiği bellidir. Onun zaferi en çok kendine pahalıya mal olmuştur; İason'a olduğundan çok Medea'ya mutsuzluk getirmiştir.

KURBAN'da da kocası başka bir kadınla evlenen kadının dramı ele alınmış fakat bu ikinci evlilik geleneksel töre ile açıklanmıştır. Anadolu'da din ve töre erkeğe ikinci, hatta üçüncü ve dördüncü kadınlarla evlenme hakkını tanımıştır. Bu yüzden Zehra'nın öfkesi Medea gibi sadece kocasına karşı değil, töreye ve düzene karşıdır. Kocasına yardım etmek ister; anlayışlıdır; kocası ile değil, Mirza ile, Muhtar ile, Köylüler ile, Kadınlar ile çatışır. Oyunun başlarında hatta tüm birinci ve ikinci bölümlerde Medea'dan farklı olarak çaresiz ve eziktir. Hasta yatağında yatması da bunu belirler. Bununla beraber son bölümde görülecek patlamanın tohumlarını içinde taşıdığı da bellidir. Zehra'nın büyük direnme gücüne ve iradesine ancak son bölümde tanık oluruz. Zehra Medea gibi doğa üstü bir güce de sahip değildir. "Bin bir yıldır, Anadolu kadınının sustuğu çığlıktır yüreğinden fıskıran" Zehra'nın; kişisel öfke ve kin değil, bu çığlığı koparabildiği için yücelir gözümüzde. Zehra'yı, olağanüstü nefreti, kişisel tutkularının yoğunluğu değil, egemen olan düzene karşı açtığı adalet ve hak savaşı ve bu savaşta en değerli varlığını feda etmeği göze alması tragedya kahramanı yapmıştır. Zehra çocuklarını, biraz Murat'a yokluklarını duyurmak, fakat en çok da onları böyle bir düzende yaşamağa lâayık görmediği için kurban eder:

Zehra

Erkeklik öyle aşağıladı ki Karacaörende,
Öyle örneksiz kaldı ki
Zeynebim kadın olmamalı.

Muradım,
kurbanlık koça acıyan Muradım
erkek olmamalı.

Gelişmemiş iki yıldız gibi kalmalı onlar
Tanrının mavi bağında.” (S. 116)

Yazar, her şeye rağmen, Zehra'nın çocuklarını öldürmeden önce usunu yitirir gibi olduğunu, tüm iradesi ile verdiği kararı, bu korkunç ve doğaya aykırı kararı uygularken aklı başında olmadığını belirtmiş. Çevresindekilerin de sezinlediği bir garip hal vardır Zehra'da. Gözleri donuklaşmıştır. Sonradan “Tanrı doluyor içime” sözleri ile bu sezgiyi doğrular Zehra. Bu ayrıntı Zehra'nın trajik karakterini biraz zayıflatan, buna karşılık onu seyirciye yaklaştıran bir sempati unsurudur.

Oyunda duygu ve düşünce payı dengelenmiştir. Duygu düşünce-den doğmaktadır. Seyirci önce durumu görür, sözleri işitir ve değerlendiren, sonra duygulanır. Zevk, düşünce ile düşünceyi hemen arkasından izleyen duygunun beraber algılanmasından doğar. Şiirsel ifade de seyircinin duygularına olduğu kadar aklına da yönelmiş olması, olayların düzeninde gereksiz heyecanlar yaratmaktan kaçınılması, bütün etkili sahnelerin hazırlığının önceden yapılması sahne ile seyirci arasında tragedyaya has bir uzaklık sağlanmasına yardım etmiştir.

Yazar dekor tarifinde doğalcılıktan kaçınılmasını salık veriyor. Aynı doğalcılıktan kaçınma konuşmalarda ve davranışlarda da bellidir. Yazar ayrıntıdan kaçınıp genel çizgilerle yetiniyor. Soyut kavramlar sık sık somut gerçeklerin yerini alıyor. Oyun bu soyutlama ve genelleme havası içinde antik tragedyalara benzemektedir. Bununla beraber bu trajik durumun Anadolu'nun özel durumu, bu trajik kadının, Türk köylü kadını, bu Mirza'nın, bu Gülsüm'ün, bu toplumun, bu evin, bu köyün bu çocukların Anadolu'nun özel gerçekleri olduğu da belirtilmiştir. Oyun bazen çok somut, gerçekçi ve özel, bazen de soyut, sembolik ve genel izlenimini uyandırmaktadır. Sözler de davranışlar da ikilem içindedir. Bu ikilemin, oyun sahneye konulduğu zaman, trajik yoğunluğu sağlamakta yetersiz, dramatik sıcaklığı ve yakınlığı sağlamağa ise engel olabileceği düşünülebilir. Sahneye koyucu bu ikilemden yararlanıp seyirciyi özelden genele, yakından uzağa, doğal ve bizden olandan doğru ve evrensel olana yönelmezse başarısızlığa uğrayabilir. Seyirci tüm olup bitene ya soğuk ve yabancı, ya da salt merhamet duyguları ile dolmuş olarak cevap verebilir ve istenen üstün zevk uyandırılmamış olur.

KURBAN'ın kaderi ezeli hayat ile sanat ikileminin elindedir. Hayat nerede biter, sanat nerede başlar? Hayatın gerçeği nedir, sanatın gerçeği nedir? Doğallık ile biçimsel düzen, içtenlikle yapmacık,

kısacası öz ile şekil arasındaki ilişkidir bu. Ulusal türk tiyatrosunun gelişmesinde bu endişelerle hareket etmek, salt bizim malzememizi değil, bize özgü biçimleri de bulmak zorundayız. Güngör Dilmen bizim özümüzden hareketle, bizim sözcüklerimizden hareketle Antik tragedya sadeliğini, düşünselliğini ve trajik zevkini getirmiş tiyatroya. Aydın zevkine yönelen çetin bir yol tutmuş. Özü ile biçimini bir dereceye kadar başarı ile bağdaştırmış. Tüm yazarlarımızın böyle bilinçli bir çaba ile yeni sentezler denemelerini dileriz.